

ВПЛИВ РИНКУ ПРАЦІ НА ДЕМОГРАФІЧНУ СИТУАЦІЮ, МІГРАЦІЇ ТА РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

Обґрунтовано основні наукові категорії, методологічні підходи і принципи суспільно-географічного дослідження ринку праці регіону. Розкрито напрями та можливі варіанти взаємовпливу ринку праці, природного відтворення населення, трудових міграцій та розселення населення в регіоні.

The basic scientific categories, methodological approaches as well as principles of human-geographical investigations of the region labor market are substantiated. The trends and forms of interaction of labor market, natural increase, labor migration and settlement patterns in the region are revealed.

Вступ. Постановка проблеми. Сучасні трансформації та тенденції соціально – економічного розвитку в Україні вимагають нових підходів щодо аналізу та оцінки територіальної організації життєдіяльності населення. У цьому зв'язку особливої актуальності набувають теоретико-методологічні підходи до дослідження соціально-економічних явищ і процесів. Суспільно-географічне теоретико-методологічне бачення дослідження регіональних ринків праці розширює предметне поле ґрунтовного вивчення галузевих і територіальних аспектів їх функціонування, дає можливість проаналізувати причинно-наслідкові взаємозв'язки між демографічною складовою, розселенням населення, трудовими міграціями та ринком праці регіону різного ієрархічного рівня. Саме тому важливість теоретико-методологічного забезпечення суспільно-географічних досліджень регіональних ринків праці є незаперечною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постійну увагу теоретичним проблемам ринку праці приділено у працях відомих українських вчених С. Бандура, Т. Заяць, Е. Лібанової, С. Мочерного, Ю. Пахомова, І. Петрової, В. Петюха, О. Устенко. Щодо суспільно – географічних досліджень, варто зазначити роботи О. Хомри, Л. Семів, М. Логвина, У. Садової, дисертаційні дослідження О. Левади “ Суспільно – географічні основи формування та функціонування регіонального ринку праці сільської місцевості (на прикладі Запорізької області)”, О. Безпалої “ Особливості розвитку ринку праці Столичного суспільно – географічного району ”, В. Сайчука “Регіональний ринок праці Хмельницької області: суспільно-географічне дослідження та прогноз”.

Формування цілей, постановка завдання. Метою написання даної роботи є визначення теоретичних підходів та методологічних засад суспільно-географічного дослідження регіональних ринків праці з точки зору їх впливу на природне та механічне відтворення і розселення населення.

Виклад основного матеріалу. Під *ринком праці* ми розуміємо соціо-економіко-географічний простір, в межах якого діє сукупність відносин між роботодавцями та найманцями в процесі купівлі-продажу товару робоча сила, встановлюється попит і пропозиція на цей товар.

Ринок праці характеризується компонентною, територіальною та організаційно-управлінською структурою. Компонентними складовими ринку праці є *пропозиція робочої сили, попит на робочу силу та ціна робочої сили*. Співвідношення попиту і пропозиції на ринку праці визначає його кон'юнктуру. Вона обумовлена багатьма чинниками, серед яких основними є рівень соціально-економічного розвитку території, галузева структура господарства, рівень життя і якість життя населення.

Територіальна структура ринку праці характеризується площинними елементами і включає світовий, субрегіональний, національний, регіональний та локальний ринки праці.

Світовий ринок праці — це сукупність відносин, що виникають між державами з приводу узгодження попиту та пропозиції світових трудових ресурсів, умов формування робочої сили, оплати праці та соціального захисту працівників. Сучасними тенденціями розвитку світового ринку праці є його глобалізація, посилення міграційних процесів та зростання ролі його регулювання.

Субрегіональний ринок праці – це сукупність відносин з питань працевлаштування та оплати праці працівників між країнами-сусідами певного регіону.

Національний ринок праці як сукупність економічних, трудових і соціальних відносин формується в межах держави і визначається її законодавством.

Регіональний ринок праці – це просторова структура, обмежена адміністративно-територіальними кордонами держави, складовими частинами якої є попит, пропозиція та ціна робочої сили в регіоні. В межах регіонального ринку праці функціонують державні органи його управління та регулювання. Тобто, регіональний ринок праці є важливою складовою національного ринку праці та відрізняється динамізмом, особливостями формування, розподілу, використання робочої сили, соціально – трудових відносин, зовнішніми і внутрішніми зв'язками та можливостями вирішення соціальних проблем.

Регіональний ринок праці включає впорядковану сукупність локальних ринків праці. Під *локальним ринком праці* ми розуміємо найнижчу ланку ієрархічної структури національного (державного) ринку праці. Локальний ринок праці охоплює компактну територію та формується на основі мережі поселень, що об'єднані між собою виробничими зв'язками, системою обслуговування, транспортною сіткою, системою інформації.

Чинники формування регіонального ринку праці можна об'єднати в наступні групи:

- група *демографічних чинників*, що включає особливості природного руху населення, статево-вікову його структуру, чисельність населення та кількість працездатного населення тощо;
- група *соціально-економічних чинників*, що включає рівень соціально-економічного розвитку регіонів, рівень їх конкурентоздатності, галузеву структуру економіки, рівень і якість життя населення, трудові міграції, можливості відновлення працездатності робочої сили тощо;
- група *освітньо-культурних чинників*, що включає рівень освіти та кваліфікації працівників, набутий досвід, загальний рівень культури, ментальність, ставлення до праці, можливості підвищення кваліфікації та перекваліфікації працівників тощо.

Основними індикаторами функціонування ринку праці є рівні зайнятості та безробіття, попит на робочу силу та рівень оплати праці. Для державного регулювання ринку праці визначається сукупність заходів щодо створення умов для максимально можливої зайнятості населення та підвищення продуктивності його праці. Залежно від стану економіки та ситуації на ринку праці державне регулювання зайнятості передбачає здійснення активних та пасивних заходів.

Активні заходи регулювання зайнятості на ринку праці передбачають збільшення попиту на робочу силу, підвищення її конкурентоздатності, забезпечення оптимального галузевого і територіального розподілу працівників. Пасивні заходи регулювання зайнятості зводяться до виплати допомоги по безробіттю.

Новий підхід до вирішення проблеми зайнятості сформульований в «Білій книзі про зростання, конкурентоспроможність і зайнятість: виклики й шляхи для входження в ХХІ століття» країн Євросоюзу, де сказано, що вищим

пріоритетом регулювання ринку праці має стати стимулювання створення нових робочих місць. Відповідно цьому на сесії Європейської ради в Брюсселі в 1993 році в стратегії зайнятості було виділено такі основні напрямки дій: вдосконалення системи освіти та професійної підготовки; організаційна перебудова роботи на рівні окремих підприємств; зниження непрямих витрат на робочу силу; ефективне використання державних фондів, створених для вирішення проблем безробіття; реалізація спеціальних програм з метою професійної підготовки молоді.

Соціальні процеси активно взаємодіють між собою та впливають на інші суспільні відносини. Так, розподіл населення територією України, що склався протягом тривалого історичного періоду, є важливим фактором формування працересурсного потенціалу та розвитку ринку праці. Він впливає на формування галузевої і територіальної структури господарства, які визначають попит на робочу силу, зайнятість чоловіків і жінок, зумовлюють трудові міграції населення.

Вплив ринку праці на розселення населення проявляється у розвитку агломераційних утворень. Формування людності поселень і їх систем за нинішніх умов значно залежить від кон'юнктури на ринку праці. Ціна робочої сили за ринкових умов є суттєвим чинником зосередження у населених пунктах підприємств і організацій, а отже і робочих місць. У разі відсутності у місцях проживання населення достатньо розвинутої сфери прикладання праці, їх мешканці стають трудовими мігрантами.

Створення нових високотехнологічних інноваційних виробництв тяжіє не лише до великих міст з розвинутою виробничою і соціальною інфраструктурою, а й до системи поселень, розміщених у зоні їх впливу. Саме тому спостерігається ситуація відпливу населення з сільських поселень та малих міст у більш перспективні великі міста і, як наслідок, відбувається зменшення кількості сіл та селищ міського типу. Однак, цінність села як місця проживання та праці, на думку І.Гудзеляк має регіональні відмінності. Так для сільських жителів західної частини України село має значно більшу цінність як місце проживання, ніж для жителів південного сходу. Важливим чинником на думку вченої є також і вік населення. Сільська молодь відносно швидко адаптується до міського середовища, а люди для людей похилого віку переїхати у місто психологічно досить складно, тому що у них сформувався стійкий стереотип способу життя, зміна якого може мати негативні психологічні та фізичні наслідки [1].

Рівень життя населення залежить від обсягу і асортименту виробництва товарів і послуг та можливості задовольнити споживчі потреби населення. Саме тому міграційний приплив населення в обласні та районні центри зумовлений поряд з іншими чинниками тим, що в них є можливість задовольнити більшість матеріальних та духовних потреб.

Якщо регіон тривалий час зберігає тенденцію до скорочення чисельності населення, зменшення обсягів виробництва товарів і послуг, то все це позначається на ринку праці скороченням попиту на робочу силу, зниженням її освітньо-кваліфікаційного рівня.

Отже, з врахуванням демографічних, соціально-економічних передумов та кон'юнктури на ринку праці зміни в системі розселення в регіонах проявляються за такими основними напрямками: скорочення або збільшення чисельності населення міст, зокрема скорочення в малих і середніх за людністю містах, а збільшення – у великих; скорочення чи збільшення чисельності населення сільської місцевості; зменшення чи збільшення кількості сільських населених пунктів; зменшення або збільшення густоти населення регіону.

Мобільність працездатного населення є однією із складових ринку праці і вона полягає в готовності частини працездатного населення мігрувати з метою працевлаштування на робочі місця з більш привабливими умовами праці та проживання. На нинішньому етапі функціонування регіональних ринків праці міграційний чинник має значний вплив на їх функціонування. Він визначає їх специфіку, послаблює негативні прояви безробіття як на окремих регіональних, так і локальних ринках праці.

В умовах соціально-економічних трансформацій масштабним є відтік працездатного населення з моноспеціалізованих міст, основу господарської діяльності яких визначають одне чи декілька промислових підприємств та місцевостей сільськогосподарської спеціалізації. Така ситуація на окремих локальних та регіональних ринках праці сприяє посиленню впливу міграційного чинника на їх функціонування.

Одним із наслідків впливу зовнішніх трудових міграцій на функціонування ринку праці є втрата кваліфікації працівниками-мігрантами. Особи з високим рівнем професійної підготовки через нелегальний характер працевлаштування і досить часто невисокий рівень знань мови країни, де вони працевлаштовуються, виконують малокваліфіковану роботу. Це стосується працівників освітньої сфери, медичного обслуговування, фахівців з інженерних та технічних спеціальностей. Водночас частина трудових мігрантів за кордоном набувають досвіду трудової діяльності і накопичують капітал для підприємницької діяльності в країні, з якої вони походять.

Ще однією з причин посилення взаємозв'язку міграційного чинника та функціонування регіонального ринку праці є низький рівень оплати праці. За результатами численних соціологічних досліджень близько 80% учасників трудових міграцій не мали постійної роботи в Україні, більше 10% перебували в неоплачуваних відпустках.

Негативний вплив трудових міграцій найгостріше проявляється на локальному рівні у розрізі окремих населених пунктів. Це породжує цілий ряд негативних явищ, що проявляються у деформації вікової структури населення,

високому навантаженні на одного працюючого, зростанні нерегламентованої зайнятості.

Отже, взаємозв'язок між ситуацією на ринку праці, міграційним рухом та системою розселення існує безпосередньо. Безробіття є значною мотивацією для внутрішніх і зовнішніх міграцій економічно активного населення. Міграції, як внутрішні, так і зовнішні, сприяють зменшенню кількості жителів певного поселення. В результаті цього воно втрачає свій адміністративний статус і може навіть, з часом, зникнути як таке. В свою чергу чисельно збільшуються поселення передмість.

Однак слід зазначити, що в умовах ринкової економіки ринок праці виконує регулюючу функцію: трудові ресурси переміщуються із менш соціально-економічно розвинених регіонів в економічно і соціально більш привабливі регіони. Регіони, які мають несприятливі умови для соціально-економічного розвитку, ще більше занепадають.

Встановлення причинно-наслідкових зв'язків між міграційними і розселенськими процесами та функціонуванням ринку праці потребує уточнення і врахування територіальних аспектів організації використання трудових ресурсів. Регіони України внаслідок об'єктивно існуючих територіальних відмін у рівні та спеціалізації господарської діяльності характеризуються певними особливостями організації працересурсного потенціалу та розвитку ринку праці. Це створює передумови для функціонування регіонального ринку праці як відносно відособленого механізму з системою зв'язків з іншими регіональними утвореннями.

Отже, простежується причинно-наслідковий зв'язок між міграційними та розселенськими процесами і функціонуванням ринку праці. Тобто трудова міграція, густота населення та зайнятість тісно пов'язані та здійснюють вплив на працересурсний потенціал регіонів і їх господарські комплекси. Цей вплив може бути позитивний та негативний. Позитивний вплив виявляється в наступному: внутрішні трудові міграції сприяють вдосконаленню кон'юнктури регіональних та локальних ринків праці; внутрішні і зовнішні міграції сприяють розвитку людського потенціалу через набуття досвіду роботи та підвищення кваліфікації; в результаті трансформації розселенської системи та трудових міграцій посилюються процеси урбанізації території. Одночасно кон'юнктура ринку праці має і негативний вплив на розселення та міграції населення, що проявляється в нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів, рівня життя та доходів населення, диференціації в оплаті рівнозначної за кількістю і якістю праці робочої сили, "зникненні" окремих поселень та зміні регіональних та локальних систем розселення.

Основними методологічними принципами суспільно-географічного дослідження взаємовпливу ринку праці, розселення населення та демографічної ситуації є принципи територіальності, комплексності, регіональної цілісності, системності, мультиплікативної дії.

Принцип територіальності передбачає вивчення просторової диференціації досліджуваних явищ. Його сутність полягає в тому, що кожному соціально-економічному явищу властиві своя територіальна організація і відповідно організований простір. Комплексність передбачає відображення усіх складових розвитку регіону в їх взаємозв'язку і взаємовпливі. Регіон як частина географічного простору характеризується цілісністю природного середовища, господарства і населення. Принцип регіональної цілісності передбачає що регіон розглядається як цілісна система, елементи якої взаємодіють. Принцип системності розглядає об'єкти як складні динамічні системи. До основних системних ознак належать цілісність, структурність, ієрархічність, множинність опису кожної системи. Одним із суттєвих є принцип мультиплікативної дії, сутність якого у територіальному аспекті виявляється у взаємозв'язку і залежностях між центром і периферією. Із зростанням відстані від центру чи транспортних магістралей, як опорного каркасу території, соціальні процеси все більше набувають негативних ознак. Це проявляється у показниках природного відтворення населення, трудових міграціях, напруженості на ринку праці та інших соціальних явищах.

При суспільно-географічному дослідженні взаємовпливу ринку праці, розселення населення, трудових міграцій та демографічної ситуації використовуються різні підходи: діалектичний, системно-структурний, територіальний та психологічний. Діалектичний підхід передбачає, що вивчаючи те чи інше явище у функціонуванні ринку праці, слід розглядати його в генезисі, враховувати зв'язки з іншими складовими. Сутність системно-структурного підходу полягає у комплексному дослідженні складних об'єктів, дослідженні їх як єдиного цілого з узгодженим функціонуванням усіх елементів і частин. Територіальний підхід ґрунтується на дослідженні певного явища у просторі відносно інших об'єктів і явищ. Психологічний підхід пояснює поведінку людей в процесі життєдіяльності, розкриває мотиви, думки та соціальні установки.

Висновки та перспективи подальшого розвитку. Отже, соціальні явища і процеси мають тісні взаємозв'язки в регіоні. Чим вищий рівень безробіття в регіоні, тим вищі показники внутрішньої та зовнішньої міграції і, як результат, відбуваються суттєві трансформації демографічних показників, які ведуть до трансформацій у системі розселення. Ця модель характерна для більшості регіонів України і є одним із можливих варіантів взаємозв'язків і взаємовпливу різних складових. Такі взаємозалежності можуть мати різні напрямки та варіанти подальшого розвитку. Саме цьому і будуть присвячені наступні дослідження з даної проблематики.

Список використаних джерел:

1. Гудзеляк І. Географія населення : Навчальний посібник / І. Гудзеляк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 232 с.